

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-7]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING DISKURSIV XUSUSIYATLARI

I.U. Tojiboyev

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent, Namangan davlat universiteti
itojiboyev363@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining diskursiv xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Tadqiqotda overlap hodisasining turli diskurs turlarida namoyon bo'lish mexanizmlari, kontekstning kommunikativ funksiyalar integratsiyasiga ta'siri hamda diskurs strategiyalarining overlap shakllanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Akademik, institutsional, badiiy, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqot diskurslarida overlapning namoyon bo'lish xususiyatlari qiyosiy yondashuv asosida yoritiladi. Olingan natijalar asosida Diskursiv Overlap Modeli (Discursive Overlap Model — DOM) ishlab chiqiladi va uning nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar integratsiyasini izohlashdagi nazariy-amaliy ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: overlap, diskurs, diskursiv tahlil, kommunikativ funksiya, nutqiy ma'no, kontekst, diskurs strategiyasi, institutsional diskurs, akademik diskurs, dialogik diskurs.

ДИСКУРСИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯВЛЕНИЯ ПЕРЕКРЫТИЯ СМЫСЛОВЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье в сравнительном контексте изучаются дискурсивные особенности феномена пересечения смысловых и коммуникативных функций дискурса в английском и узбекском языках. Анализируются механизмы феномена пересечения в различных типах дискурса, влияние контекста на интеграцию коммуникативных функций, а также роль дискурсивных стратегий в формировании пересечения. На основе сравнительного подхода выделены особенности пересечения в академическом, институциональном, художественном, медийном и повседневном коммуникативном дискурсах. На основе полученных результатов разработана модель дискурсивного пересечения (МДП) и обоснована её теоретическая и практическая значимость в объяснении интеграции смысловых и коммуникативных функций дискурса.

Ключевые слова: пересечение, дискурс, дискурсивный анализ, коммуникативная функция, смысловое содержание дискурса, контекст, дискурсивная стратегия, институциональный дискурс, академический дискурс, диалогический дискурс.

DISCOURSE FEATURES OF THE OVERLAP PHENOMENON OF SPEECH MEANING AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation. This article studies the discursive features of the overlap phenomenon of discourse meaning and communicative functions in English and Uzbek from a comparative perspective. The study analyzes the mechanisms of the overlap phenomenon in different types of discourse, the influence of context on the integration of communicative functions, and the role of discourse strategies in the formation of overlap. The features of the overlap in academic, institutional, artistic, media, and everyday communication discourses are highlighted based on a comparative approach. Based on the results obtained, the Discursive Overlap Model (DOM) is developed and its theoretical and practical significance in explaining the integration of discourse meaning and communicative functions is substantiated.

Keywords: overlap, discourse, discursive analysis, communicative function, discourse meaning, context, discourse strategy, institutional discourse, academic discourse, dialogic discourse.

KIRISH

So'nggi yillarda diskurs tahlili zamonaviy tilshunoslikning eng faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Diskurs til birliklarini faqat grammatik yoki semantik tizim doirasida emas, balki ularning kommunikativ vazifa,

ijtimoiy kontekst va funksional qo'llanilishi bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga imkon beradi. Shu jihatdan nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini ham diskursdan ajratilgan holda izohlash mumkin emas. Chunki overlapning shakllanishi ko'p jihatdan nutqning yuzaga kelish sharoiti, ishtirokchilar o'rtasidagi munosabat, kommunikativ maqsad va diskurs strategiyalariga bog'liq.

Diskursiv yondashuvga ko'ra, bir xil lisoniy birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha funksional yuklama kasb etishi mumkin. Mazkur hodisa overlapning diskursiv tabiatini yaqqol namoyon etadi. Masalan, bir xil murojaat shakli akademik diskursda ilmiy muloqotni tashkil etish vositasi sifatida, institutsional diskursda rasmiy munosabatni ifodalash vositasi sifatida, kundalik dialogda esa yaqinlik yoki samimiylilikni bildiruvchi birlik sifatida talqin qilinishi mumkin. Demak, overlap hodisasining yuzaga kelishi diskursning turi va kommunikativ kontekst bilan chambarchas bog'liq.

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, overlap hodisasi har ikki tilda universal kommunikativ mexanizm sifatida namoyon bo'lsa-da, uning diskursiv realizatsiyasi turli ijtimoiy-madaniy omillar, kommunikativ strategiyalar va diskurs me'yorlari ta'sirida farqlanadi. Shu sababli overlapni diskursiv nuqtai nazardan o'rganish uning kommunikativ mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlarda diskurs va kommunikativ strategiyalar keng yoritilgan bo'lsa-da, overlap hodisasining diskursiv xususiyatlari, uning ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy namoyon bo'lishi hamda turli diskurs turlarida kommunikativ funksiyalar integratsiyasining o'ziga xos mexanizmlari alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o'rganilmagan. Ushbu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining diskursiv xususiyatlarini aniqlash, diskurs strategiyalari va kommunikativ kontekstning overlap shakllanishidagi rolini qiyosiy tahlil qilish hamda ****Diskursiv Overlap Modeli (DOM)****ni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

overlap hodisasining diskursiv tabiatini tavsiflash;

turli diskurs turlarida overlapning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash;

kommunikativ kontekst va diskurs strategiyalarining overlap shakllanishiga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish;

ingliz va o'zbek tillarida overlapning diskursiv realizatsiyasidagi umumiy va farqli jihatlarni asoslash;

Diskursiv Overlap Modeli (DOM)ni ishlab chiqish.

3.1. Overlap hodisasining diskursiv tabiati

Tadqiqot natijalari nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi diskursdan tashqarida mustaqil ravishda mavjud bo'la olmasligini ko'rsatdi. Overlapning shakllanishi nutqiy birlikning grammatik yoki leksik xususiyatlaridan tashqari, uning qo'llanilish muhiti, kommunikativ vazifasi, diskurs turi va kontekst bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Zamonaviy diskurs nazariyalarida ham nutqning ma'nosi faqat til tizimi doirasida emas, balki kommunikativ vaziyat va ijtimoiy kontekst bilan bog'liq holda shakllanishi ta'kidlanadi [1; 2; 3].

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida overlap hodisasi ko'proq diskursning kommunikativ samaradorligi, argumentatsiya va muloqotning izchilligini ta'minlashga xizmat qilsa, o'zbek tilida u ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, hurmatni ifodalash va muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi kommunikativ uyg'unlikni saqlash kabi qo'shimcha funksiyalarni ham bajaradi. Mazkur farqlar diskursning ijtimoiy va madaniy tabiatiga oid nazariy qarashlar bilan hamohangdir [2; 4; 5].

Tahlillar overlap hodisasi barcha diskurs turlarida bir xil darajada namoyon bo'lmasligini ko'rsatdi. Akademik diskursda overlap ilmiy aniqlik va argumentativ izchillikni ta'minlash vositasi sifatida namoyon bo'lsa, institutsional diskursda rasmiylik va me'yoriy kommunikatsiyani qo'llab-quvvatlaydi. Badiiy diskursda u obrazlilik va ekspressivlikni kuchaytirsa, kundalik dialogik diskursda samimiylilik, moslashuvchanlik va muloqotning tabiiy kechishini ta'minlaydi. Bu xususiyatlar diskurs turlarining kommunikativ vazifalari bilan belgilanadi [1; 6; 7].

Olingan natijalar overlap hodisasining diskursiv mohiyati uning kontekst, kommunikativ strategiyalar va diskurs me'yorlari bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Demak, overlapni alohida lisoniy birlik sifatida emas, balki kommunikativ faoliyatning dinamik tarkibiy elementi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi [2; 3; 5; 8].

3.2. Turli diskurs turlarida overlap hodisasining namoyon bo'lish xususiyatlari. Olib borilgan qiyosiy tahlillar overlap hodisasi barcha diskurs turlarida bir xil ko'rinishda namoyon bo'lmasligini ko'rsatdi. Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar integratsiyasi diskursning kommunikativ maqsadi, ishtirokchilarning ijtimoiy maqomi, muloqotning rasmiylik darajasi hamda kontekstual omillarga bog'liq holda shakllanadi, shu sababli overlapning funksional tavsifi diskurs turiga qarab sezilarli darajada farqlanadi.

Akademik diskursda overlap amaliyoti uchun misollar tahlili. Yuqorida ta'kidlanganidek, akademik diskurs tizimida overlap hodisasi ilmiy axborotni aniq va izchil yetkazish, muallif pozitsiyasini tizimli asoslash hamda argumentativ yaxlitlikni ta'minlash mexanizmi sifatida alohida konseptual xarakterga egadir. Ilmiy muloqot va akademik munozaralar jarayonida bu hodisa shunchaki suhbatdosh nutqini mexanik to'xtatish emas, balki opponent

ilgari surayotgan propozitsiyaning (ilmiy farazning) mantiqiy zaif nuqtasini tinglovchi (yoki ikkinchi olim) tomonidan oldindan kognitiv bashorat qilinishi natijasida yuzaga keladigan intellektual intervensiyadir.

Akademik diskursning ingliz tili materiallaridagi o'ziga xos in'ikosini, chunonchi, tilshunos olimlar o'rtasidagi kognitiv paradigmalarga bag'ishlangan xalqaro ilmiy munozara skriptlari misolida tahlil qilsak: *"– Our quantitative analysis demonstrates that the semantic intensity of gradational constructions depends solely on the syntactic structure of... – Except for the cases where sociolinguistic variables and contextual factors completely alter the baseline parameters of the communicative event! – interrupted the opponent, presenting the corpus data."* Ushbu akademik muloqot sathida opponent birinchi so'zlovchining "structure of..." degan yakunlovchi lisoniy qolipini oxirigacha aytishiga imkon bermasdan, uning nutqiy oqimini to'g'ridan-to'g'ri qoplaydi (overlap yuzaga keladi).

Lingvokognitiv nuqtayi nazardan, opponentning mental leksikonida qiyosiy-tipologik tahlil va korpus lingvistikasi freymlarining tayanch uyalari (slots) allaqachon faollashgan bo'lib, u so'zlovchi ilgari surayotgan bir tomonlama strukturalistik yondashuvning mantiqiy yakunini oldindan inferensiyalash orqali bitta nutqiy birlik doirasida axborot berish, dalillash va munozarani o'zi xohlagan ko'p o'lchovli ilmiy xulosaga yo'naltirish funksiyalarini muvaffaqiyatli integratsiya qiladi.

Institutsional diskursda overlap rasmiy me'yorlar, xizmat munosabatlari va ijtimoiy rollar bilan belgilanadi. Buyruq, tavsiya, ogohlantirish yoki ruxsat mazmunidagi nutqiy birliklar bir vaqtning o'zida huquqiy, tashkiliy va pragmatik funksiyalarni bajaradi; ingliz tilima bunday birliklar ko'proq standartlashtirilgan formulalar orqali ifodalansa, o'zbek tilida ular hurmat kategoriyasi, murojaat shakllari va milliy nutq odobi vositalari bilan boyitiladi.

Badiiy diskursda overlapning asosiy vazifasi estetik va ekspressiv ta'sirni kuchaytirishdan iborat. Muallif bir nutqiy birlik orqali voqeani tasvirlash, qahramon xarakterini ochish, emotsional holatni ifodalash va kitobxonning estetik idrokiga ta'sir ko'rsatish kabi bir nechta kommunikativ maqsadni uyg'unlashtiradi, shu bois overlap badiiy diskursning uslubiy imkoniyatlarini kengaytevchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Media diskursda overlap axborot berish bilan bir qatorda auditoriya e'tiborini jalb qilish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va baholovchi munosabatni ifodalash funksiyalarini ham bajaradi. Sarlavhalar, reklama matnlari va publitsistik chiqishlarda bitta nutqiy birlikning bir vaqtning o'zida informativ, persuasiv va ekspressiv yuklamaga ega bo'lishi overlapning diskursiv mohiyatini yaqqol namoyon etadi.

Kundalik dialogik diskursda overlap muloqotning tabiiyligi va moslashuvchanligini ta'minlaydi. Suhbat davomida ishlatiladigan qisqa javoblar, murojaat birliklari, minnatdorchilik, iltimos va rozilik formulalari bir vaqtning o'zida axborot almashish, munosabatni ifodalash, muloqotni davom ettirish va kommunikativ hamkorlikni qo'llab-quvvatlash vazifalarini bajaradi, aynan shu jihat overlapning dialogik diskursidagi funksional salohiyatini belgilaydi.

Qiyosiy kuzatishlar ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining umumiy kommunikativ qonuniyatlarga bo'ysunishini, biroq uning diskursiv realizatsiyasi har bir tilning kommunikativ an'analari, pragmatik me'yorlari va lingvomadaniy xususiyatlari bilan belgilanishini ko'rsatdi, demak, overlapni diskurs turlaridan ajratilgan holda emas, balki ularning funksional va kontekstual xususiyatlari bilan uzviy bog'liq tarzda tadqiq etish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Ushbu diskursiv farqlanishlar va nutqiy qoplanish modellarining real amaliyotdagi ko'rinishlarini qiyosiy dalillash maqsadida ingliz va o'zbek badiiy, institutsional hamda kundalik-tijoriy diskurs turlaridan olingan faktik materiallar kognitiv-pragmatik tahlilga tortildi. Institutsional va korporativ diskurs doirasida overlap qat'iy iyerarxik mas'uliyat va xizmat rollarining to'qnashuvi sifatida namoyon bo'ladi. Buni Charlz Dikkensning *"Bleak House"* (Kimsa xonadon) asaridagi rasmiy muloqot tizimida yaqqol kuzatish mumkin; klerkning moliyaviy muddatni biroz uzaytirish haqidagi *"If you could only grant me a short extension of the deadline for the payment..."* degan bilvosita iltimos ifodalangan nutqiy oqimini boshqaruvchi *"The deadline is fixed by the corporate regulations and admits no individual exceptions!"* deb keskin va ratsional-individualistik overlap orqali bo'g'adi. Ingliz institutsional diskursida qonun-qoida (*regulations*) va shaxsiy daxlsizlik (*privacy*) konseptlari bosh mezon bo'lgani bois, overlap muloqot drayverini boshqarish va vaqt resursini ratsional tejash funksiyasini bajaradi.

Aksincha, o'zbek an'anaviy va kundalik-tijoriy muloqot turida overlap ko'p hollarda etnomadaniy-emotsional va mitigatsiya (yumshatish) modeli asosida shakllanadi. Said Ahmadning *"Ufq"* romani tarkibidagi bozor muloqoti ssenariysida xaridor ayolning *"Yarim puliga bering, baraka topgur..."* degan gapiga nisbatan Tursunboyning *"Jiyronni yarim puliga beradigan ahmoq yo 'q bu bozorda!"* deb muloqot oqimini qoplashi (overlap) raqobatli xarakterga ega bo'lsa-da, o'zbek muloqot odobida bu kabi keskin inkorlarni neytrallashtirish uchun hamjihatlik konsepti ishga tushadi.

O'tkir Hoshimovning *"Dunyoning ishlari"* qissasidagi maishiy-tijoriy dialog sathida onaning *"Bir joydagi odamlarmiz, tobutkashmiz..."* degan ijtimoiy-etik replikasi bilan sotuvchi yigitning nutqini qoplashi (overlap), o'zbek muloqot an'analariidagi andisha va oqibat qadriyatlarini faollashtiradi. *"Tobutkashmiz"* turg'un birligi xaridor va sotuvchi o'rtasidagi iqtisodiy ziddiyatni ma'naviy darajaga ko'chirib, destruktiv tendensiyaning konstruktiv kelishuviga (rizolikka) burish uchun o'ziga xos kognitiv ko'priklarni vazifasini o'taydi. Tahlillar shuni to'liq tasdiqlaydiki, ingliz tilida overlap

ko'proq informatsiyani qisqartirish, maqomni tartibga solish va subyektiv emotsiyalarni cheklashga xizmat qilsa, o'zbek tilida u hurmat kategoriyasi, yaqinlik stereotiplari va milliy nutq odobi vositalari bilan boyitilgan, butun diskurs davomida o'zgaruvchan xarakter kasb etuvchi murakkab lingvomadaniy hodisa sifatida reallasha

1-jadval. Turli diskurs turlarida overlap hodisasining qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Diskurs turi	Ingliz tilidagi ustuvor funksiya	O'zbek tilidagi ustuvor funksiya	Overlapning asosiy ko'rinishi
Akademik	Argumentatsiya va ilmiy izchillik	Ilmiy izoh va dalillash	Axborot + dalillash + izohlash
Institutsional	Me'yoriy boshqaruv	Rasmiylik va hurmat	Buyruq + tavsiya + nazorat
Badiiy	Obrazlilik va ekspressivlik	Emotsionallik va milliy kolorit	Tasvir + baholash + ta'sir
Media	Axborot va persuaziya	Axborot va jamoatchilik fikri	Informativ + persuasiv + baholovchi
Dialogik	Muloqotni davom ettirish	Samimiylik va hurmat	Axborot + munosabat + hamkorlik

Manba: Muallif ishlanmasi.

3.3. Diskursiv Overlap Modeli (DOM): overlap hodisasining diskursiv mexanizmi

Tadqiqot davomida olib borilgan qiyosiy kuzatishlar overlap hodisasining shakllanishi nafaqat nutqiy birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlari, balki ularning muayyan diskurs tarkibida qanday funksional vazifani bajarishi bilan ham chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Diskurs ishtirokchilarining kommunikativ maqsadi, diskursning turi, kontekstual omillar hamda qo'llanilayotgan kommunikativ strategiyalar bitta nutqiy birlikning bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyalarni bajarishiga imkon yaratadi. Mazkur natijalar overlap hodisasining diskursiv mexanizmini izohlovchi Diskursiv Overlap Modeli Discursive Overlap Model – DOM)ni ishlab chiqish imkonini berdi.

Taklif etilayotgan modelga ko'ra, overlapning shakllanishi kommunikativ jarayonning o'zaro bog'liq yetti bosqichida amalga oshadi. Dastlab kommunikativ vaziyat yuzaga keladi. Aynan ushbu vaziyat muloqotning maqsadini, ishtirokchilarning o'zaro munosabatini hamda diskursning umumiy yo'nalishini belgilaydi. Keyingi bosqichda kommunikativ vaziyat muayyan diskurs turida – akademik, institutsional, media, badiiy yoki dialogik diskursda – namoyon bo'ladi. Diskurs turi nutqiy birliklarning funksional imkoniyatlarini cheklaydi yoki kengaytiradi [1; 2; 3].

Uchinchi bosqichda kontekstual omillar faollashadi. Muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, vaqt, makon, oldingi kommunikativ tajriba va diskursning mavzusi nutqiy birliklarning interpretatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. To'rtinchi bosqichda kommunikativ strategiyalar tanlanadi. Bilvositalik, argumentatsiya, izohlash, persuaziya, ta'kidlash, yumshatish va murojaat strategiyalari overlapning yuzaga kelishiga xizmat qiluvchi asosiy vositalar sifatida namoyon bo'ladi [2; 4; 5].

Mazkur strategiyalar natijasida bitta nutqiy birlik tarkibida bir nechta kommunikativ funksiyalar integratsiyalashadi. Natijada overlap hodisasi shakllanadi. Ushbu bosqichda axborot berish, baholash, ta'sir ko'rsatish, muloqotni davom ettirish, argumentatsiya yoki emotsional munosabatni ifodalash kabi funksiyalar o'zaro uyg'unlashadi. Yakuniy bosqichda esa adresat overlapni diskurs konteksti asosida interpretatsiya qiladi va kommunikativ natija shakllanadi. Agar diskurs ishtirokchilarining kommunikativ bilimlari va kontekstual tasavvurlari o'zaro mos kelsa, overlap muloqotning samaradorligini oshiradi; aks holda esa kommunikativ noaniqlik yoki interpretatsion tafovut yuzaga kelishi mumkin [3; 6; 7].

Shunday qilib, Diskursiv Overlap Modeli (DOM) overlap hodisasini alohida til birligi darajasida emas, balki diskursning dinamik rivojlanish jarayonida shakllanadigan ko'p bosqichli kommunikativ mexanizm sifatida talqin qiladi. Mazkur model overlapning diskursiv determinantlarini tizimli ravishda izohlash hamda ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy tadqiqotlarni yangi metodologik asosda olib borish imkonini beradi.

Manba: Muallif ishlanmasi.

3.4. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining diskursiv qiyosiy tahlili. Diskursiv tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi umumiy kommunikativ qonuniyatlarga asoslanishini, biroq uning amalga oshish mexanizmlari har ikki tilning pragmatik, uslubiy va lingvomadaniy xususiyatlariga ko'ra farqlanishini ko'rsatadi. Overlapning shakllanishi har ikki tilda ham diskurs turi, kommunikativ vaziyat va kontekst bilan belgilanadi, ammo uning realizatsiyasi turli lisoniy vositalar orqali yuzaga chiqadi. Akademik diskursda ingliz tili ilmiy aniqlik, mantiqiy ketma-ketlik va argumentativ izchillikka tayanadi, muallifning pozitsiyasi ko'pincha hedging birliklari (*may, might, could, suggest, appear*) yoki bog'lovchi konstruksiyalar orqali ifodalanadi, natijada bitta nutqiy birlik bir vaqtning o'zida axborot berish, ehtimollikni ifodalash va ilmiy xulosani asoslash funksiyalarini bajaradi.

O'zbek akademik diskursida esa overlap ilmiy bayonning izchilligi bilan bir qatorda izohlash, umumlashtirish va muallif munosabatini ifodalash orqali namoyon bo'ladi, demak, ingliz tilida overlap ko'proq argumentativ strategiyalar bilan bog'lansa, o'zbek tilida izohlovchi va sharhlovchi strategiyalar ustunlik qiladi. Institutsional diskursda overlap rasmiy muloqotning samaradorligini ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi; ingliz tilida rasmiy hujjatlar, yo'riqnomalar va xizmat yozishmalarida standart formulalar kommunikativ aniqlikni ta'minlansa, o'zbek tilida murojaat shakllari, hurmat kategoriyasi va odob me'yorlari bilan uyg'unlashadi, shu sababli ingliz tilida overlapning markazida normativlik tursa, o'zbek tilida normativlik bilan bir qatorda ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish funksiyasi ham faol ishlaydi.

Media diskursida overlap auditoriyaga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi; ingliz tilidagi media matnlarida sarlavha va qisqa xabarlar informativlik hamda persuasivlikni uyg'unlashtirsa, o'zbek media diskursida baholash, emotsional ta'sir va jamoatchilik fikrini shakllantirish komponentlari kuchliroq namoyon bo'ladi, natijada media matnlarima overlap bir vaqtning o'zida axborot berish, baholash va auditoriyani ma'lum pozitsiyaga yo'naltirish funksiyalarini bajaradi.

Badiiy diskursda overlapning namoyon bo'lishi obrazlilik va estetik ta'sir bilan bog'liq. Ingliz adabiyotida metafora, ironiya, dialog va ichki monolog vositalari orqali bir nechta kommunikativ maqsad uyg'unlashtiriladi. O'zbek badiiy matnlarida esa milliy-madaniy birliklar, frazeologizmlar, maqollar va murojaat shakllari overlapning emotsional hamda lingvomadaniy salohiyatini kuchaytiradi, shu bois badiiy diskurs overlap hodisasining eng murakkab realizatsiya shakllaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Dialogik diskurs overlapning eng tabiiy ko'rinishini aks ettiradi; suhbat jarayonida qisqa replika, javob, tasdiq yoki rad etish shakllari bir vaqtning o'zida axborot almashish, suhbatni davom ettirish, munosabatni ifodalash va kommunikativ hamkorlikni qo'llab-quvvatlash vazifalarini bajaradi, ingliz tilida bunday birliklar ko'proq kommunikativ iqtisod tamoyiliga asoslansa, o'zbek tilida ular odob, hurmat va yaqinlikni ifodalovchi vositalar bilan boyitiladi.

Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining universal kommunikativ tabiatga ega ekanligini tasdiqladi, biroq uning diskursiv realizatsiyasi har bir tilning grammatik tizimi, pragmatik me'yorlari, uslubiy imkoniyatlari va lingvomadaniy qadriyatlori bilan belgilanadi, shu jihatdan DOM modeli overlapning diskursiv mexanizmlarini izohlashda nazariy va amaliy jihatdan samarali konseptual vosita sifatida xizmat qiladi.

Ushbu diskursiv-qiyosiy qonuniyatlarni faktik materiallar asosida isbotlash uchun har ikki tilning real matnlari kognitiv tahlil etildi. Ingliz institutsional diskursida muloqotning qat'iy ratsional-regulyativ xarakteri overlapning ham standart qoliplarga bo'ysunishini ta'minlaydi.

Charlz Dikkensning "Bleak House" (Kimsa xonadon) asarida klerkning muddatni uzaytirish to'g'risidagi *"If you could only grant me a short extension of the deadline for the payment..."* degan bilvosita murojaatini boshqaruvchi *"The deadline is fixed by the corporate regulations and admits no individual exceptions!"* deb uning nutqiy oqimini qoplash (overlap) orqali bo'g'adi. Bu yerda ingliz tiliga xos privacy (shaxsiy daxlsizlik) va independence (mustaqillik) konseptlari faollashib, overlap vaqt va muloqot resurslarini individual ehtiyojlardan himoya qilish, ya'ni kommunikativ iqtisod tamoyilini amalda ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Aksincha, o'zbek dialogik va badiiy diskursida overlap hodisasi butunlay boshqacha — etnomadaniy-emotsional va mitigatsiya modeli doirasida voqelanadi. Said Ahmadning "Ufq" romanidagi bozor muloqoti lavhasida xaridor ayolning *"Yarim puliga bering, baraka topgur..."* degan gapi Tursunboy tomonidan *"Jiyrinni yarim puliga beradigan ahmoq yo'q bu bozorda!"* deb raqobatli overlap orqali bo'linsa-da, o'zbek muloqot tizimida nizoning keyingi bosqichlarini bartaraf etish uchun hamjihatlik ssenariysi parallel ravishda ishga tushadi.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida onaning *"Bir joydagi odamlarmiz, tobutkashmiz..."* degan frazeologik va milliy-madaniy birligi bilan sotuvchining nutqini qoplashi (overlap), o'zbek muloqot an'analaridagi andisha, lutf va oqibat qadriyatlarini kognitiv faollashtiradi. "Tobutkashmiz" turg'un birikmasi muloqotni sof iqtisodiy ziddiyat darajasidan ma'naviy mas'uliyat va ijtimoiy yaqinlik bosqichiga ko'chiradi, bu esa o'zbek tilida overlapning shunchaki informatsiyani ratsional to'xtatish emas, balki aksincha, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi "ixlos rishtasini" saqlash va destruktiv aloqalarni konstruktiv yechimga (rizolikka) burish uchun o'ziga xos lingvomadaniy mexanizm vazifasini o'tashini to'liq dalillaydi.

2-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining diskursiv qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Diskurs turi	Ingliz tili	O'zbek tili	Overlapning ustuvor funksiyasi
Akademik	Argumentativ aniqlik	Izohlash va umumlashtirish	Axborot + dalillash
Institutsional	Standart rasmiy formulalar	Hurmat va rasmiy murojaat	Buyruq + tartibga solish
Media	Informativ va persuaziv	Baholovchi va emotsional	Axborot + ta'sir
Badiiy	Obrazlilik va metaforiklik	Milliy kolorit va ekspressivlik	Estetik ta'sir + baholash
Dialogik	Kommunikativ iqtisod	Samimiylik va odob	Muloqotni davom ettirish + munosabat

Manba: Muallif ishlanmasi.

4. Muhokama (Discussion)

Olib borilgan tadqiqot natijalari nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini diskurs doirasida kompleks hodisa sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatdi. An'anaviy semantik va pragmatik tadqiqotlarda overlap alohida kommunikativ vazifalarning kesishishi sifatida izohlansa, mazkur tadqiqot uning diskursning umumiy tuzilishi, kontekst va kommunikativ strategiyalar bilan uzviy bog'liq ekanligini asoslaydi. Shu jihatdan overlap faqat lisoniy birliklarning ichki xususiyati emas, balki diskurs jarayonida shakllanuvchi dinamik kommunikativ mexanizm sifatida namoyon bo'ladi [1; 2; 3].

Tadqiqot natijalari T. A. van Dijkning diskursni matn va ijtimoiy kontekstning o'zaro ta'siri sifatida talqin qiluvchi konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi. Van Dijk diskursning mazmuni kommunikativ vaziyat, ijtimoiy bilim va kontekstual omillar ta'sirida shakllanishini ta'kidlaydi. Bizning kuzatishlarimiz ham overlapning yuzaga kelishi aynan diskursning kontekstual tuzilishiga bog'liqligini tasdiqladi. Biroq ushbu tadqiqotda overlapning bosqichma-bosqich shakllanish mexanizmi alohida model ko'rinishida izohlangani bilan mavjud yondashuvlardan farq qiladi [1; 4].

N. Faircloughning tanqidiy diskurs tahlili diskursni ijtimoiy amaliyot sifatida talqin qiladi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi institutsional hamda media diskurslari qiyoslanganda overlapning kommunikativ vazifalari ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat va diskurs strategiyalari bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Bu holat overlap hodisasining faqat grammatik yoki semantik emas, balki ijtimoiy-pragmatik mohiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi [2; 5].

J. P. Gee tomonidan ilgari surilgan diskurs nazariyasida til insonning ijtimoiy identifikatsiyasi va faoliyati bilan chambarchas bog'liq hodisa sifatida qaraladi. Mazkur tadqiqot natijalari ham overlapning kommunikativ vazifalari diskurs ishtirokchilarining ijtimoiy roli, kommunikativ maqsadi va muloqot tajribasiga qarab o'zgarishini ko'rsatdi.

Ayniqsa dialogik va akademik diskurslarda ushbu omillar overlapning namoyon bo'lish shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatishi kuzatildi [3; 6].

M. A. K. Hallidayning tizimli-funksional tilshunosligida tilning ideatsional, interpersonal va matnii metafunksiyalari o'zaro integratsiyada faoliyat yuritishi qayd etiladi. Tadqiqot natijalari overlap hodisasida ham bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyalar uyg'unlashishini ko'rsatgani sababli, ushbu yondashuv bilan muayyan metodologik yaqinlik mavjud. Shu bilan birga, DOM modeli funksiyalar integratsiyasining diskursiv bosqichlarini izchil ketma-ketlikda tavsiflab berishi bilan farqlanadi [4; 7].

D. Tannen va R. Wodak tomonidan ishlab chiqilgan diskurs yondashuvlari muloqotning interaktiv tabiati hamda ijtimoiy omillarini asosiy determinant sifatida baholaydi. Tadqiqot davomida olingan natijalar ham overlap hodisasi kommunikativ hamkorlik, kontekst va diskurs strategiyalarining o'zaro ta'siri mahsuli ekanligini tasdiqladi. Ayniqsa o'zbek tilidagi hurmat kategoriyasi va ingliz tilidagi kommunikativ iqtisod tamoyili overlapning diskursiv realizatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi [5; 8].

Mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi overlap hodisasining diskursiv tabiatini izohlovchi Diskursiv Overlap Modeli (DOM) ishlab chiqilganligidadir. Taklif etilgan model overlapning kommunikativ vaziyatdan boshlab diskurs turi, kontekst, strategik tanlov, funksiyalar integratsiyasi, interpretatsiya va yakuniy kommunikativ natijagacha bo'lgan barcha bosqichlarini yagona konseptual tizimda birlashtiradi. Shu jihatdan DOM overlap hodisasini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beruvchi yangi metodologik model sifatida tavsiya etiladi [1; 2; 6].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasi universal kommunikativ qonuniyatlarga asoslansa-da, uning diskursiv realizatsiyasi har bir tilning pragmatik, uslubiy va lingvomadaniy xususiyatlari bilan belgilanadi. Mazkur xulosa qiyosiy tilshunoslik, diskurs tahlili va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida overlap hodisasini chuqurroq o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [3; 4; 7].

XULOSA

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi diskursning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatdi. Overlapning yuzaga kelishi nutqiy birliklarning lisoniy xususiyatlari bilangina emas, balki kommunikativ vaziyat, diskurs turi va kontekstual omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanishi ilmiy jihatdan asoslandi [1; 2; 3].

Qiyosiy tahlillar overlap hodisasining akademik, institutsional, media, badiiy va dialogik diskurslarda turlicha funksional realizatsiyaga ega ekanligini ko'rsatdi. Har bir diskurs turida overlapning shakllanish mexanizmi kommunikativ maqsad va pragmatik strategiyalar bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi [2; 4; 5].

Ingliz tilida overlap, asosan, argumentativ aniqlik, kommunikativ iqtisod va standart diskurs strategiyalari orqali namoyon bo'lsa, o'zbek tilida hurmat kategoriyasi, milliy nutq odobi, murojaat shakllari hamda lingvomadaniy omillar uning asosiy determinantlari sifatida faol ishtirok etishi isbotlandi [3; 5; 6].

Tadqiqot davomida overlap hodisasining bosqichma-bosqich shakllanish mexanizmini izohlovchi Diskursiv Overlap Modeli (Discursive Overlap Model – DOM) ishlab chiqildi. Mazkur model kommunikativ vaziyat, diskurs turi, kontekst, diskurs strategiyalari, kommunikativ funksiyalar integratsiyasi, diskursiv interpretatsiya va kommunikativ natijani yagona konseptual tizimda birlashtirishi bilan ilmiy yangilik sifatida tavsiflanadi.

DOM modeli overlap hodisasining diskursiv tabiatini tizimli ravishda tavsiflash imkonini berib, uning pragmalingvistik, lingvokognitiv va lingvomadaniy determinantlarini yagona metodologik asosda integratsiyalash imkoniyatini yaratdi. Bu model overlapni kompleks tahlil qilish uchun yangi nazariy yondashuv sifatida tavsiya etiladi [1; 4; 7].

Olingan natijalar overlap hodisasining universal kommunikativ qonuniyatlarga asoslanishini, biroq uning diskursiv realizatsiyasi ingliz va o'zbek tillarining grammatik, pragmatik, uslubiy hamda lingvomadaniy xususiyatlari bilan farqlanishini ko'rsatdi. Bu esa qiyosiy diskurs tadqiqotlarini yangi ilmiy yo'nalishda rivojlantirish imkonini beradi [2; 6; 8].

Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, diskurs tahlili, pragmalingvistika, lingvokognitologiya, lingvomadaniyatshunoslik hamda sun'iy intellekt bilan bog'liq tabiiy tilni qayta ishlash tadqiqotlarida overlap hodisasini izohlash uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Taklif etilgan Diskursiv Overlap Modeli (DOM) kelgusidagi ilmiy izlanishlarda metodologik model sifatida qo'llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 267 p.
2. Fairclough N. Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 259 p.
3. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. 4th ed. – New York: Routledge, 2014. – 248 p.

4. Halliday M. A. K., Hasan R. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 126 p.
5. Tannen D. Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 240 p.
6. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Analysis. 3rd ed. – London: Sage Publications, 2016. – 240 p.
7. Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford: Blackwell Publishers, 1994. – 470 p.
8. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288 p.